

Ганна Пирог

кандидат філософських наук, доцент

Дар`я Коробко

студентка 6 курсу

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Професійне самовизначення є багатовимірним процесом, початковим етапом процесу професійного розвитку, що впливає на весь життєвий шлях особистості. Психологічні проблеми професійного самовизначення, суттєві характеристики цього процесу розглядались у працях Є. І. Головахи, Е. Ф. Зеєра, М. С. Пряжнікова, О. Ю. Пряжнікової, Н. С. Чистякової та інших. Є. О. Клімов, Є. М. Рогов, Б. О. Федоришин вивчали соціальні, соціально-психологічні та психологічні фактори розвитку особистості як чинники професійного самовизначення.

Особливості розвитку дитини в умовах виховання поза сім'єю, на відміну від розвитку дитини в благополучній родині, вивчаються в психолого-педагогічних дослідженнях сирітства (І. В. Дубровіна, М. І. Лисина, Л. Я. Олиференко, А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих, Т. Н. Шульга, та ін.). Психологічні особливості процесу професійного самовизначення підлітків, які проживають в умовах соціальних закладів, розглядаються в працях В. М. Байбородової, О. О. Гордієвської, Л. С. Дробот, Н. І. Карасаєвої, Б. С. Кобзар, Н. В. Лебедєвої, Є. П. Постовойтова, Л. Н. Серебреннікова, Є. М. Старобиної, Л. В. Чернявської, П. О. Шавір, Л. М. Шипіциної. Однак до теперішнього часу залишаються мало вивченими конкретні механізми здійснення професійного самовизначення дітей і підлітків, які знаходяться у складних життєвих обставинах, не розкрито їхній психологічний зміст.

Метою даної статті є визначення на основі аналізу науково-психологічної літератури особливостей професійного самовизначення старшокласників, які знаходяться у складних життєвих обставинах (СЖО), зокрема тих, що виховуються у соціальних закладах.

Відповідно до сучасних педагогічних і соціальних положень, до категорії дітей, які знаходяться у складних життєвих обставинах, відносяться: діти-сироти; діти позбавлені батьківського піклування; діти, які стали жертвами психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства; діти, вилучені з родини без позбавлення батьківства; діти, що виховуються в сім'ях, в яких батьки (або особи,

які їх замінюють) не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання, навчання або утримання дитини, зловживають батьківськими правами, негативно впливають на їхню поведінку; діти, які перебувають у стані бездоглядності та безпритульності; діти, що мають наркотичну, алкогольну, токсичну залежність [7]. Більшість цих дітей проживає поза родиною, в умовах соціальних закладів, зокрема інтернатах, дитячих будинках, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, що надає значного впливу на процес і результати професійного самовизначення. Сучасні дослідники відмічають, що у вихованців соціальних закладів частіше, ніж у інших дітей, виникають проблеми професійного вибору [1, с.5].

Відмінності в самовизначенні підлітків, що виховуються в родині та в соціальних установах, насамперед, обумовлені розходженнями в соціальних ситуаціях розвитку. Соціальна ситуація розвитку є одним з базових понять дитячої психології і розуміється як особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, яке є типовим для кожного вікового етапу. За Л.І. Божович, таке поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів обумовлює вікову динаміку психічного розвитку і нові, якісно своєрідні психологічні утворення, що виникають наприкінці кожного етапу [2, с.149].

А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих виокремлюють ряд особливостей соціальної ситуації розвитку вихованців соціальних закладів, що негативно впливають на формування здатності до особистісного та професійного самовизначення:

- замкненість і обмеженість простору життя, звідси - обмеженість і одноманітність соціальних контактів; особливо це проявляється у вихованців з периферійних дитячих будинків;
- обмеженість спілкування з дітьми-однолітками, що призводить до недостатнього знайомства з прикладами дитячої ігрової культури, яка задає основи самовизначення;
- недостатність контактів з родичами, що також знижує здатність до самовизначення, тому що у дитини немає прикладу самореалізації його предків. Підліток не бачить минулого своєї родини, а значить, йому складно уявити власне майбутнє [6].

До психологічних факторів, що визначають складнощі особистого і професійного самовизначення дітей-сиріт, І. Дубровіна відносить:

- негативні особливості психічного розвитку, спричинені материнською депривацією, що призводить до почуття незахищеності, тривожності, агресії, втрати почуття довіри. Як наслідок, такий психологічний стан призводить до позиції утриманця або до маніпулятивної поведінки;

- порушення в стані психічного і фізичного здоров'я через генетичні або соціальні фактори, порушення в емоційній, мовленнєвій сферах, травматичний досвід;

- низька мотивація до навчання, несформованість майбутньої перспективи через негативний приклад батьків, низький рівень обізнаності про світ професій, низький рівень освіти, недостатнє усвідомлення своїх професійних схильностей;

- схильність до психологічного злиття, що виявляється в неспроможності та втечі від самостійного прийняття рішення, залежність від референтних осіб з оточення;

- соціальна ізоляція, обмеженість доступу до інформації та контактів;

- труднощі з постінтернатною адаптацією випускниками школи-інтерната [3].

Л. М. Шипіцина відмічає, що вихованці дитячих будинків відчують в життєвому і професійному самовизначенні значні труднощі, пов'язані з відсутністю досвіду вирішення життєвих проблем, які інші діти отримують в родині, спостерігаючи за тим, як поведуться у подібних ситуаціях їх батьки або оточуючі [8, с. 248].

Л. С. Дробот, Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов вказують, що професійне самовизначення дитини-сироти, як і звичайної дитини, – це складний, багатоетапний процес розвитку учня як суб'єкта праці, здатного усвідомлювати рівень відповідності своїх професійних і особистих якостей вимогам передбачуваної трудової діяльності на основі самоаналізу, самопізнання, самооцінки [4, с. 25]. Однак, для старшокласників, які опинилися в складних життєвих обставинах, в порівнянні із старшокласниками загальноосвітніх шкіл, процес професійного самовизначення істотно ускладнюється. Зростання та виховання дитини в інтернаті, відсутність батьківського піклування, соціальна обмеженість призводять до порушення розвитку особистості, руйнування взаємозв'язку з оточуючим світом.

На основі проведеного аналізу досліджень можна констатувати, що процес професійного самовизначення старшокласників, які знаходяться в складних життєвих обставинах, має як схожі, так і відмінні риси у порівнянні з учнями звичайних шкіл. Як і у дітей зі звичайних сімей, професійне самовизначення у підлітків СЖО відбувається на основі усвідомлення своїх бажань і можливостей, відповідності своїх професійних і особистих якостей вимогам професійної діяльності. Однак у старшокласників СЖО мають місце деякі психологічні особливості, що ускладнюють вибір майбутньої професії та життєвого шляху в цілому:

- неадекватна самооцінка, зокрема оцінка власних здібностей;

- почуття невіри у власні сили, неготовність до втрати звичайної для них опіки і переходу до трудової діяльності;
- почуття соціальної незахищеності;
- відсутність уявлень про подальшу перспективу;
- проблеми із соціальною адаптацією.

Головною психологічною проблемою професійного самовизначення старшокласників СЖО є неготовність до самостійного, свідомого та відповідального вибору майбутньої професії.

Для покращення рівня професійного самовизначення старшокласників, які опинилися в складних життєвих обставинах, потрібна психологічна, педагогічна та соціальна підтримка. На основі розуміння системного характеру професійної орієнтації [5] можна запропонувати наступні напрямки психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників СЖО:

- формування позитивного ставлення до себе;
- забезпечення самопізнання індивідуально-психологічних особливостей та можливостей;
- формування професійних намірів, навчання оцінюванню реального рівня свого розвитку і зіставленню своїх можливостей з вимогами професії та потребами ринку праці;
- навчання навичкам побудови життєвого плану;
- психологічна підтримка в питаннях майбутньої адаптації до професійної діяльності.

При умовах системної психолого-педагогічної підтримки професійне самовизначення старшокласників СЖО має можливість стати менш конфліктним та більш сприятливим щодо адаптації до майбутньої професії, побудови успішного самостійного життя.

Список використаних джерел

1. Байбородова Л. В., Серебренников Л. Н., Чернявская А. П. Профориентация и самоопределение детей-сирот : учеб.-метод. пособие / под. ред. Л. В. Байбородовой, М. И. Рожкова. – 2-е изд., перераб. и доп. — Калининград : Изд-во РГУ им. И. Канта, 2010. — 240 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — СПб. [и др.] : Питер, 2008. — 398 с.
3. Дубровина И. Профессиональное и личностное самоопределение детей-сирот : метод. пособие / И. Дубровина. — Ярославль : ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 1999. — 67 с.
4. Основні шляхи формування соціальної відповідальності вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт : метод. рек. / уклад. Л. С. Дробот, Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов. — К. : ІЗМН, 1997. — 60 с.
5. Пирог А. В. Профориентация и профотбор : учебно-методическое пособие для школьных психологов, классных руководителей — слушателей курсов повышения квалификации в системе